

Скнар Оксана Миколаївна,

канд. психол. наук, ст.наук.співроб.

лабораторія психології політичної поведінки молоді,

Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, Київ,

Sknar_o@ukr.net, ORCID iD [0000-0001-7883-680X](https://orcid.org/0000-0001-7883-680X)

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ В КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВНОЇ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ: ПРОБЛЕМАТИЗАЦІЯ ТА БАЗОВІ ПОНЯТТЯ

Поняття культури окреслено як контекст, всередині якого утворюються ідентичності людини. Виокремлено дві основні функції культури: спадковості та нормативності. Культурна ідентифікація визначена як процес самоототожнення особистості з певною культурою, яке передбачає раціональне усвідомлення своєї причетності до етно-культурної групи та емоційно-ціннісне переживання приналежності до неї. Унаочнено виклики, спричинені повномасштабною війною та міграційними процесами в Україні, що стосуються регіональних особливостей ідентифікації сучасної молоді. Висунуто гіпотезу про активізацію під час війни процесів національної, громадянської та культурної ідентифікації на тлі нівелювання регіональних диференціюючих ознак.

Ключові слова: культурна ідентифікація, молодь, регіональні особливості ідентифікації.

Сьогодні, в умовах вже другого року ведення повномасштабної війни росії проти державності України загалом, та української ідентичності зокрема, особливого **загострення** набуває питання про те, якою має бути державна освітня політика задля того, щоб: враховувати етно-культурні особливості населення різних регіонів України, підкреслюючи їх самобутність і рівноцінність; об'єднувати (а не протиставляти)

багатоетнічний український народ у націю; сприяти інтеграції до єдиної політичної нації зі збереженням (чи підсиленням) етно-культурної ідентичності молоді; відповідати інтересам і особистості, і суспільства, і держави. Тому **актуальність** дослідження регіональних особливостей культурної ідентифікації молоді як чинника державної освітньої політики не викликає сумнівів.

Водночас доречно підкреслити **проблеми і виклики**, з якими ми стикнулись і як громадяни України і як науковці. Тема, дослідження якої триває, формувалась до початку повномасштабної війни, коли питання регіональних особливостей культурної ідентифікації мало до певної міри окреслені обриси. Принаймні, були регіони зі своїми визначеними кордонами, кожен з яких мав історичне «надбання» (минуле, звичаї й традиції), свою етно-культурну специфіку, і можна було говорити про особливості регіональної ідентифікації молоді. В зв'язку з повномасштабним веденням війни на території України, велика частка населення країни була вимушена переїхати до інших регіонів чи мігрувати до інших країн. Тож для них неминуче постало питання **адаптування у новому соціокультурному середовищі**, до іншого перебігу та умов життя. Йдеться, зокрема, про переживання змін і культурних відмінностей та переживання ізоляції і депривацій (О. Вознесенська, 2015). Потрапляння в інше соціокультурне середовище, іншу культуру, часто потребує від людей відмовитись від звичного способу життя, прийняти інші соціальні норми, правила, способи поведінки, налагодити нові соціальні зв'язки, знайти адекватний спосіб спілкування в міжкультурних відносинах, тощо. Водночас масове вимушене переселення людей з одного регіону в інший «розмиває» ідентичність не тільки ВПО, а й до певної міри жителів того регіону, куди відбулася внутрішня міграція.

Таким чином, реалії сьогоденних військових дій на території України, призводить до поступового втрачання регіональних субкультур, бо таких регіонів, якими вони були, вже не буде. Найбільше це стосується, на думку

І.В. Жадан, Південного і Східного регіонів, населення яких мали яскраво виражену регіональну ідентичність, і трохи менше – Західного й Центрального, ідентичність яких «розмивається» внаслідок міграційних процесів (Проблеми розвитку ідентичності..., 2022).

Сьогодні велика частина населення України, на нашу думку, переживає кризу соціальної ідентичності загалом та культурної, зокрема. Адже коли відбуваються кардинальні зміни у зовнішньому світі (а у нашому випадку вони такі, що шокують, і навіть є до певної міри катастрофічними) – бо йдеться не просто про зміну місця проживання за власним бажанням, а про втрату малої батьківщини, свого «коріння», руйнування безпекових основ життя (коли є загроза здоров'ю та життю), втрату домівок, розрив соціальних зв'язків, тощо), – неминуче мають трансформуватись ціннісні уявлення людей про себе і своє місце в системі стосунків, соціумі, державі.

Причинами кризи колективної ідентичності В.Воропаєва визначає:

- відкидання символів, розпад колективної пам'яті, представленої традиціями;
- втрата віри у загальне майбутнє;
- «дисгармонія» між описовим і нормативним описом себе;
- невідповідність між уявленнями культури про саму себе та її образами в інших культурах;
- почуття неповноцінності відносно більш досконалої культури (В. Воропаєва, 2012, С. 36-37).

В наших умовах кризи ідентичності великої частки населення країни спровокувала, насамперед, ситуація військових дій та екзистенційна загроза втрати не тільки української держави, а й права на існування нації, що неминуче піднімає перед українцями питання етно-культурної ідентифікації.

Ми сформулювали припущення про те, що під час війни, на тлі солідаризації населення країни, більшою мірою актуалізуються процеси переживання своєї тотожності з нацією (акцент на належності, єднанні та спільності більшості атрибутів: спільна культура, територія, спільне минуле

та плани щодо майбутнього), тоді як регіональні диференціюючі ознаки переважно нівелюються. Водночас розуміємо, що ця гіпотеза потребує перевірки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми, показав, що ідентичність, як універсальна форма самоусвідомлення людини, **набуває своєї змістовності в просторі культурної спадковості, культурного творення та співіснування людських спільнот**. Носіями культури є етноси та народи, тому правомірним є застосування поняття *етно-культурної ідентичності*. Етнос зазвичай визначається як група, члени якої мають спільну назву, комплекс певних спільних рис у культурі, міф про спільне походження й колективну історичну пам'ять і пов'язують себе з певною територією та почуттям солідарності.

На слухну думку Б. Парекх, **культура наповнює змістом ідентичність** людини (B. Parekh, 1999). Науковець відрізняє культуру, що є даністю, від практик і життєвих стилів, які людина здатна обирати. На думку вченого, культура невід'ємна від того, що людина являє собою як особистість.

Ще один продуктивний для нашого дослідження ракурс розгляду **культури** – як **морального ресурсу**. В межах цього підходу повага до культури передбачає необхідність усвідомлення статусу та врахування прагнень, домагань інших суб-культур, у нашому випадку – регіональних. Важливим є створення толерантних моделей взаємодії людей, які презентують регіональні особливості суб-культур, що перебувають у єдиному соціально-політичному просторі держави. За такого підходу «Інший» перестає нести в собі відтінок відчуження чи ворожості, а навпаки постає як джерело збагачення не тільки культури особистості, а й соціуму в цілому. На противагу цьому, формування культурної ідентичності як відношення «Я – Інший» в моделі етноцентризму утворює бінарну модель культурної ідентичності (своя – чужа культура).

На думку М. Бруер та Д. Кемпбелл, показниками етноцентризму є:

- сприйняття елементів своєї культури – норм, ролей і цінностей як природних, «правильних» і правомірних, тоді як елементів інших культур – як неприродних й «неправильних»;
- розгляд звичаїв власної групи як універсальних;
- уявлення про те, що для людини цілком природно надавати перевагу у взаємодії та співробітництві членам своєї групи (надавати їм допомогу; довіряти; пишатися і гордитися; віддавати їй перевагу, тощо) та не довіряти чи навіть ворожувати з членами інших груп (M. Brewer, D. Campbell, 1976).

Цікавою для нашого дослідження є й ідея про те, що культура та соціальні групи, що є її носіями, згідно І.М. Янг, забезпечують контекст, всередині якого формуються ідентичності людини. При цьому культура може розглядатися як частина того, що відрізняє одну групу від іншої, як контекст, в якому конструюються ідентичності (І.М. Young, 1990). В нашій країні існує культурне різнобарв'я і відмінності між групами населення, що проживають в різних регіонах України. Йдеться про співіснування різних регіональних субкультур та їх носіїв (з характерними регіональними етно-культурними ознаками, чи й відмінностями) в одному суспільстві, в єдиному правовому, економічному, соціальному полі. Поділяємо доречну думку М.М. Слюсаревського про необхідність просування ідеї «...територіально-культурного розмаїття України як ціннісного імперативу, що є джерелом сили, а не слабкості єдиної у світоглядному, політичному та ментальному сенсах української нації» (М.М. Слюсаревський, 2022).

Етнічна культура виступає підґрунтям для національної культури, але вони не є тотожними з огляду на існування не тільки моноетнічних націй, а й – поліетнічних (що існують як територіально-культурні утворення). До цього додамо, що «етнічна культура намагається зберегти архаїчні норми життя, тяжіє до традицій, замкненості, акцентує свою відмінність від інших у звичаях, поведінці, мовленнєвих особливостях, тоді як національна культура,

навпаки, відкрита для новацій, не забуваючи традицій, активно вбирає близьке за духом до інших культур, що й збагачує її саму, динамічно розвивається» (О.А. Стасевська, 2011). Національна культура, на думку вченої, є поєднанням загальнолюдського та етнічно-неповторного, особливого. Дослідниця пропонує розглядати національну *культуру* як безперервний процес взаємодії *традиційного* та *інноваційного*.

Тож, *соціокультурне середовище*, в якому живе людина, є необхідною умовою *ідентифікації людини*. В процесі засвоєння цінностей та норм соціокультурної спільноти (чи етно-культурної групи), що почасти відбувається на основі протиставлення іншій нормативно-ціннісній системі, відбувається розрізнення та виділення «своїх» та «чужих» груп.

Ми спираємось на визначення Е. Еріксона *ідентичності* як «самоототожнення», що має *соціально-культурний ґрунт* (Е. Erikson, 1968). Е. Еріксон також підкреслював, що у змісті соціальної ідентифікації, однією з форм якої є етно-культурна ідентичність молоді, важливою є ціннісна складова цього феномену.

Культурна ідентичність часто визначається дослідниками як ототожнення себе з певною культурною традицією. Культурна ідентичність передбачає як *раціональне* усвідомлення людиною своєї причетності до певної етно-культурної групи, прийняття її норм, цінностей, моделей поведінки і т.ін., так і *емоційно-ціннісне* переживання приналежності до неї. Важливою є здатність людини не тільки визнавати культурні норми поведінки (когнітивний аспект), переживати так звані національні почуття (афективний аспект), а й діяти належним, відповідним цим знанням і почуттям чином, (конативний аспект).

Культурна відмінність визначає межі своєї етно-культурної спільноти. Тоді як дефіцит культурної відмінності призводить до стирання кордонів своєї етнічної спільноти або етно-культурної групи. Етно-культурні атрибуції складають сталі й оригінальні комплекси ознак, які є ґрунтом для процесів само-ідентифікації.

Н. Хвиля-Олінтер визначає основні особливості ідентифікації молоді в суспільстві, що трансформується. А саме:

- нестійкість, суперечливості та турбулентність ціннісних орієнтацій, які відображають національно-культурну самосвідомість;

- нелінійність та нерівномірність процесу ідентифікації (невідповідність між поведінкою молоді і її переконаннями, тобто йдеться про «розходження» когнітивної та поведінкової складової етно-культурної ідентифікації);

- прагнення отримати психологічний захист. Приналежність до національної спільноти виконує компенсаторну функцію в умовах нестабільності та незахищеності (Ю.В. Літошенко, 2013, С.92).

Ідентифікація дає можливість зберегти *традиції та культуру* тієї чи іншої спільноти, групи, регіону, етносу, нації, суспільства, тощо. Цей процес покликаний акумулювати етнічну ідентичність і є центральним компонентом збереження єдності нації. Ідентичність є індикатором оцінки особливостей поведінки молоді в різних сферах суспільного життя.

Зауважимо, що ми розглядаємо етно-культурну ідентичність як різновид ідентичності соціальної, тому важливо проаналізувати базові теорії, оскільки їх основні надбання можна використати для нашого дослідження.

Е.Еріксон розглядає соціальну ідентичність як конструкт, що відображає внутрішню солідарність особистості з соціальними, груповими ідеалами, *цінностями, нормами і стандартами* і тим самим допомагає процесу «Я»-категоризації (це ті характеристики, завдяки яким людині поділяє світ на схожих / несхожих на себе).

Процес становлення соціальної ідентичності включає, на думку Е. Еріксона, включає 3 послідовних когнітивних процеси: 1) самовизначення як член тих чи інших груп чи спільнот; 2) включення в «Я»-образ загальних характеристик своїх груп членства, засвоєння властивих для них норм і стереотипів поведінки; 3) «приписування» собі засвоєних норм і стереотипів своїх соціальних груп, що призводить до того, що вони стають внутрішніми

регуляторами соціальної поведінки особистості. Тобто особистість не тільки визначає себе в межах тих чи інших соціальних категорій, не тільки має знання та уміння поводитись відповідним чином, а й відбувається внутрішня, емоційна ідентифікація зі своїми групами приналежності. Соціальна ідентичність є результатом численних само ідентифікацій особистості з різними групами приналежності та є важливим *регулятором соціальної поведінки* (Е. Еріксон, 1968).

Г.Теджфел, що розробив теорію соціальної ідентичності, визначає її як частину «Я-концепції» індивіда, яка виникає із *усвідомлення свого членства в соціальній групі (або групах) разом з ціннісним та емоційним значенням, що надається цьому членству* (Н. Tajfel, 1981; Н. Tajfel, J.Turner, 1986). Тут увиразнюються два моменти, важливі для нашого дослідження: 1) соціальна ідентичність передбачає знання людини про те, що вона належить до тієї чи іншої групи або груп; та 2) емоційна значущість для неї цього членства.

Г.Теджфел в своїх дослідженнях також показав, що кожній людині властиво «дробити», «ділити» світ на соціальні категорії, тобто здійснювати соціальну категоризацію. Особистість прагне спів-віднести себе з виділеними категоріями і «вписати» себе в цю систему, ототожнюючи тим самим себе з різними соціальними спільнотами (етно-культурними групами). Водночас процес соціальної ідентифікації «супроводжується» мотивацією позитивної самооцінки членів «своїєї» групи (Н. Tajfel, J. Turner, 1986; П. Гнатенко, В. Павленко, 1999). Таким чином, соціальна ідентичність – це *самовизначення особистості через членство у тих чи інших соціальних спільнотах (когнітивний аспект) та самоставлення (емоційно-ціннісний аспект)* (П. Гнатенко, В. Павленко, 1999).

До цього додамо, що Г. Теджфел, який цікавився можливістю застосування й поширення ідей теорії соціальної ідентичності на великі групи, й передусім на національні та етнічні спільноти, переосмислив визначення соціальної групи. Для нього група – це «... сукупність індивідів, які сприймають себе як членів однієї і тієї ж соціальної категорії, поділяють

емоційні наслідки такого самовизначення і досягають певної узгодженості щодо оцінки групи і свого членства в ній» (цит. за П. Гнатенко, В. Павленко, 1999, С.49). А отже, увага фокусується на когнітивних процесах (категоризація, ідентифікація та порівняння), які лежать в основі виникнення і функціонування групи.

Водночас внутрішньогрупова *ідентифікація*, згідно теорії самокатегоризації Дж. Тернера, – це адаптивний соціально-когнітивний процес, який *уможливорює* такі просоціальні відносини, як: *згуртування (об'єднання), кооперація і вплив* (П. Гнатенко, В. Павленко, 1999).

Отже, ідентифікацію з етно-культурною групою правомірно розглядати у трьох площинах: *когнітивній* – знання про власну приналежність до групи; *ціннісній* – наявність позитивних чи негативних конотацій приналежності до певної групи; та *емоційній* – прийняття або «своєї», або «чужої» групи на основі двох перших показників.

Вченими доведено також, що усталеність ідентичності та її позитивність – центральні моменти для відчуття групою психологічної безпеки і стабільності.

Тож, ідентичність, з одного боку, є «інструментом» орієнтації особистості в соціумі, а з іншого – її «результатом» є вибудова особистістю як свого власного образу, так і образу групи (зокрема, етно-культурної), до якої вона належить, або, навпаки, не належить.

Таким чином, ми виходимо із того, що культурна ідентичність – це «...належність до певної культури чи культурної групи, що *формує ціннісне ставлення особистості до себе, до інших та суспільства в цілому*» (В.А. Бойко, 2010).

Висновки:

Поняття культури правомірно розглядати як контекст, на тлі якого утворюються, конструюються ідентичності людини. Виокремлено дві основні функції культури: спадковості та нормативності.

Дано визначення культурної ідентичності як самоототожнення з певною культурою, що передбачає раціональне усвідомлення людиною своєї причетності до етно-культурної групи, прийняття її норм, цінностей, моделей поведінки і т.ін., та емоційно-ціннісне переживання приналежності до неї.

Унаочнено виклики, спричинені повномасштабною війною та міграційними процесами в Україні, що стосуються регіональних особливостей ідентифікації сучасної молоді.

Висунуто гіпотезу про активізацію під час війни процесів національної, громадянської та культурної ідентифікації на тлі нівелювання регіональних диференціюючих ознак.

Список використаних джерел:

Бойко, В.А. (2010). Тенденції у змінах структури соціальних ідентичностей у ситуації нестабільності. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*, 45, 147-154.

Вознесенська, О.Л. (2015). *Ресурси арт-терапії на допомогу вимушеним переселенцям*. Київ: Human Rights Foundation.

Воропаєва, В. (2012). Проблема кризи ідентичності в умовах глобалізації та інформаційного суспільства. *Вісник Національного авіаційного університету*, 2, 35-40.

Гнатенко, П.И., Павленко, В.Н. (1999). *Идентичность: философский и психологический анализ*. Киев, 466 с.

Літошенко, Ю. В. (2013). Національно-культурна ідентифікація сучасної української молоді в умовах інтеграції українського суспільства в глобальний інформаційний простір *Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія*. Чернігів : ЧДТУ, № 2(3). С. 90-94. Взято: http://ir.stu.cn.ua/bitstream/handle/123456789/11552/AIE_2_3-90-94.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Проблеми розвитку ідентичності особистості в освітньому просторі: Матеріали круглого столу 20 жовтня 2022 року : Збірник матеріалів // За ред.

А. Б. Коваленко, І. В. Остапенко. Київ: Міленіум, ВЦ «Просвіта», 2022. 78 с. (електронне видання). <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/733041>

Скнар, О.М. (2022). До питання про культурну ідентичність сучасної молоді України: постановка проблеми. Взято: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/733041>

Слюсаревський, М.М. (2022). Соціально-психологічний стан українського суспільства в умовах повномасштабного російського вторгнення: нагальні відповіді і виклики. Науково-аналітична доповідь. Взято: <https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2022/05/%D0%94%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%8C-4.05.222.pdf>

Стасевська, О. А. (2011). Актуальність національної проблематики в сучасному українському суспільстві. *Вісник Нац. техн. ун-ту «ХПІ»*. Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. Харків : НТУ «ХПІ», 30, С. 82-86. Взято: http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/14991/1/vestnik_HPI_2011_30_Stasevska_Aktualnist.pdf

Brewer, M.B., Campbell, D.T. (1976). *Ethnocentrism and intergroup attitudes: East African evidence*. New York: Sage Publications, 218 p.

Erikson, E. (1968). *Identity, youth and crisis*. New York: W.W. Norton Company, 338 p.

Parekh, B. (1999). The logic of Intercultural Evaluation. In: *Toleration, Identity and Difference*, ed. By J. Horton and S. Mendus, 163–197. Basingstoke: Macmillan Press.

Tajfel, H. (1981). *Human groups and social categories*. Cambridge : Cambridge University Press.

Tajfel, H., Turner, J.C. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. *Psychology of intergroup relations*. Chicago, 7–24.

Young, I.M. (1990). *Justice and the Politics of Difference*. Princeton: Princeton University Press, 304.